O încercare soteriologică: soluția metafizică naeionesciană

Printre „predicile vii" (cf. Nichifor Crainic) de la Biserica din Drăgănescu una dintre cele mai impresionante este cea sugerând două planuri ontologice cotangente: Biserica din lume și acea „lume" pentru care (scrie Sf. Arsenie Boca) „nu s-a rugat Domnul Hristos" (cf. Părntele Arsenie Boca în vol.: Biserica de la Drăgănești, „Capela Sixtină" a ortodoxiei românești, Deva, 2005).

Ieromonahul Arsenie (care avea să treacă pe 28 nov. 1989 la viața veșnică după ce a străbătut toate cele trei căi de intrare în lumea de dincolo, calea isihastă, calea luptei și calea muceniciei) a formulat într-un text exact ceea ce sugerase prin pictarea unui călugăr răstignit de bună voie: suferința este „crucea vieții" ca o „linie a rostului vieții noastre peste care coboară Dumnezeu, de-a curmezișul, corecturi divine". Adică suferințe de neînlăturat, suportabile doar prin smerenie și dragoste (pp. 177-178).

Viziunea metafizică la care ajunsese Nae Ionescu în anul universitar 1936-1937 convergea spre aceeași imagine a smereniei (/umilinței care să înfrângă orgoliul omului limitat la condiția lui umană) și a dragostei, a nevoii de a ne dărui total către o realitate care nu este din lumea aceasta. În volumul publicat în 2000 specificasem o particularitate a viziunii naeionesciene. Anume că ea îmbracă o dublă înfățișare, prezentând două soluții metafizice legate de două structuri spirituale din două momente istorice în care se poate găsi o conștiință metafizică. Pentru cele două soluții metafizice ne-am luat libertatea de a împrumuta numele lui Ahile și numele lui Ulise (vezi Isabela Vasiliu-Scraba, Metafizica lui Nae Ionescu în unica și în dubla ei înfățișare, Slobozia, 2000).

La Nae Ionescu însăși metafizica este o „încercare soteriologică", este drum al celor care nu au reușit să se mântuiască prin sfințenie. Metafizica nu poate fi imaginată în afara subiectului implicat în trăirea metafizică, a ființei umane ancorată în astfel de preocupări. După ce profesorul luase în discuție felul în care soluțiile metafizice apar când sunt privite în ele însele, el se gândește la fundamentarea unei metafizici a ființei care să înglobeze amintitele soluții corespunzătoare celor două structuri diferite ale spiritului uman.

Fundamentarea propusă vizează caracterul de subiect metafizic al ființei, făcând, înainte de toate, cuvenita precizare că ființa este o abstracție, este cel mai general mod al lui „ceva", pentru că de fapt nu sunt decât ființe (la plural). În timp ce existența este obiect pentru ființă, „ființa este obiect pentru Dumnezeu" (Nae Ionescu, Tratat de metafizică, București, 1999, p. 244). Ființa, prin excelență subiect, poate deveni așadar și obiect. Înainte de a vedea particularele condiții în care, din subiect, „ființa" poate deveni „obiect", se cuvine a ne opri puțin la semnificația pe care Nae Ionescu o atribuia conceptului de „existență". Astfel poate se vor lămuri și veșnicele confuzii între ființă și existență. În principal însă, pentru a arăta în ce fel, spre deosebire de ființă, existența considerată „în sine" nu poate deveni niciodată „obiect".

Nae Ionescu tratează despre „existență" la cursul de Teoria cunoștinței ținut în anul universitar 1925-1926 unde prezintă viziunea sa filosofică asupra cunoașterii, mai precis a drumului cunoașterii în înaintarea ei. În mod surprinzător însă, „problema existenței", care este o problemă metafizică, se găsește inserată și în cuprinsul unui curs de logică, ținut de Nae Ionescu doi ani mai târziu (1927-1928).

Având în față ediția post-decembristă a acestui curs de logică (în dictatura comunistă fiind complet interzisă editarea operei lui Nae Ionescu), înainte de toate trebuie să observăm cât de nepotrivite sunt titlurile și subtitlurile fiecărei prelegeri adăugate de editorii Dora Mezdrea și Marin Diaconu. Dar și întregului curs, deoarece el nu este o „introducere în logică". De altfel, nici cursul de metafizică din 1936-1937 nu este o „introducere în filosofie", cum scria în revista „România Literară" din 14 martie 2000 fostul stalinist Z. Ornea care, în domeniul filosofiei, pare rămas la nivelul celor învățate în Facultatea (de marxism-leninism?) urmată în anii 1951-1955.

La prelegerea din 3 februarie 1928 editorii au propus titlul „judecata existențială". O propunere cât se poate de școlăresc-neinspirată, rezultând din citirea primei fraze a prelegerii, unde Nae Ionescu spusese că urmează a vorbi despre „judecățile existențiale". Dacă ar fi citit ceva mai atent întregul curs (sau dacă ar fi fost mai în temă cu filosofia!), ar fi observat că Nae Ionescu spune foarte pe scurt tot ce avea de spus despre această clasă de judecăți. Iar asta numai după ce își structurează întreaga prelegere în jurul unei probleme ținând de domeniul metafizic. (Nu-i vorbă că și prelegerea imediat următoare, asupra „judecăților impersonale", are, în viziunea filosofică a lui Nae Ionescu, adânci semnificații ce depășesc cu mult cadrul logic în care este expusă problematica unor asemenea judecăți). Dar nici adevărata temă tratată în prelegerea din 3 febr. 1928 nu era greu de ghicit, fiindcă Nae Ionescu o semnalase ca atare de la bun început, făcând precizarea că „semnificația conceptului de existență" deși ține de ontologie, are un interes pentru logică, „și anume interesul care se leagă de clasificarea judecăților".

Dacă ar fi voit (după modelul oferit de fostul student al lui Nae Ionescu, D.C. Amzăr) să împartă și ei acestă prelegere, îngrijitorii școliți în comunism ar fi putut observa că Nae Ionescu (mai mult de trei pătrimi din curs) tratează despre „a exista" din punct de vedere ontologic. Abia spre sfârșitul prelegerii ajunge la „a exista" din punct de vedere „logic". Faimosul metafizician face cu acest prilej departajarea principiului identității în matematică, în logică și în filosofie, pentru a afirma concluziv că în logică și în filosofie principiul identității este aproape același lucru cu judecata existențială.

Din punct de vedere ontologic, Nae Ionescu observă că „existența" se dovedește a fi ceva imposibil de stabilit. În primul rând pentru că într-un concept nu este cuprinsă și nota existențială. În al doilea rând, pentru că „existența" nu este o „calitate" a vreunui obiect. Ea nu poate fi considerată nici pe post de „obiect" existent în fața conștiinței mele. Existența este numai un „obiect logic". Adică, din punct de vedere logic, ea poate forma obiectul unei judecăți.

Existența nu este un „obiect", asemenea obiectelor care sunt în spațiu și în timp, pentru că există pe lume nu doar „obiecte" în spațiu și timp, ci și stări sufletești, acte de voință, cărora, pentru a le presupune un suport material, localizat în spațiu și în timp, trebuie neapărat să se apeleze la o teorie adiacentă. Ca să atribuim actelor de conștiință o anume poziție spațială, trebuie presupusă, prin mijlocirea unei „teorii", legătura dintre spirit și materie. Pe de altă parte, la actele de voință nu constatăm decât ceva de domeniul „efectelor", și nu de domeniul unei realități, ca un fel de „resort" ce produce respectivele efecte. Or, și halucinațiile, care pot fi asimilate cu ceva de-a dreptul ne-existent, duc uneori la efecte cât se poate de reale. Această observație îl va face pe Nae Ionescu să concluzioneze că din „existența în efecte" nu se poate deduce „existența reală", și că definiția „a exista înseamnă a acționa" nu poate fi valabilă, greșind tocmai atunci când identifică „existența" cu „acțiunea".

La definirea existenței prin acțiune se mai gândise Nae Ionescu și pe când preda cursul de „teoria cunoștinței" în anul universitar 1925-1926. Atunci începuse prin a ilustra în ce mod a putut fi utilă presupoziția după care „a exista înseamnă a acționa". Prin ea s-a descoperit existența planetei Neptun, pornind de la „existența ei în efecte". Mai precis, de la perturbațiile în mersul celorlalte planete pe care existența (încă necunoscută) a planetei Neptun le producea. Inițiatorul Școlii trăiriste observase cu acel prilej că nu toate acțiunile care dau seama de ceva existent în mod real ajung la cunoștința noastră. Aceasta duce la înlăturarea încercării de a forma un concept al existenței definită prin acțiune, întrucât conceptul existenței „scapă oarecum minții noastre" (Nae Ionescu, Teoria cunoștinței, 1925-1926, cus litogr., p. 76).

La cursul său de Teoria cunoștinței Nae Ionescu mai remarcase că felul acesta de definire este el însuși defectuos, pentru că existența (cunoscută din efectele ei) devine condiționată de cunoaștere. Ea este mutată din domeniul ei propriu în domeniul cunoașterii, deși, dacă scoatem din ecuație cunoașterea ajungem la tautologie: există ceea ce este existent.

Filosoful propune următoarea soluție pentru a ieși din tautologie: activitatea de a gândi existența face ca existența să devină obiect de gândire. Ea rămâne însă ceea ce este, dacă, pe lângă putința de a deveni gândire, ea „poate să existe și când gândirea nu se exercită". Este o soluție „mixtă", care combină două feluri de a fi, cel logic (implicat de transpunerea în planul conștiinței) și cel „real". La aceeași soluție ajunge Nae Ionescu și doi ani mai târziu, deși demonstrația sa va urma o cu totul altă cale:

„Idealistul" Berkeley susținea că „nu există nimic real în afară de percepția noastră". Logicienii de azi, – spunea Nae Ionescu la cursul de logică din 1927-1928 –, întorc problema pe dos și afirmă că „există ceea ce este perceput". Ei nu mai pleacă de la „realitatea adevărată", ci de la „obiect". Cu umorul său caracteristic, Nae Ionescu răstoarnă premiza logicienilor care se dispensează de „realitatea adevărată". De pildă, „stelele verzi", pe care cineva lovit în cap le vede cât se poate de bine, nu devin obiecte existând „realiter" din simplu fapt de a fi fost percepute. După Nae Ionescu ar mai fi o cale, dacă am restrânge definiția și am spune că nu tot ce „este perceput", ci tot ce este „pasibil de a fi perceput" există. Numai că, în acest caz, riscăm să ne confruntăm cu „existențe" ce pot fi percepute în ele însele, fără să fie excluse „existențele" ce pot fi percepute „în efectele lor". Așa ne întoarcem la dificultatea deja semnalată, conform căreia de la „existența în efecte" nu se poate deduce „existența reală". Ultima cale de ieșire din impas, ocolește pur și simplu problema, pentru că, din punct de vedere ontologic, „existența" este imposibil de stabilit.

Nae Ionescu semnalează și soluția „mixtă", în care se presupune că există mai multe feluri de „a fi", „a fi" din punct de vedere „logic" și „a fi" din punct de vedere „real". Această cale ar implica o soluție general logică și o ierarhizare ontologică înăuntrul soluției logice. Din punct de vedere logic, „a exista" este „a putea fi gândit". Postulăm, în lipsă de altă ieșire, că „existența" încetează de a fi „existență". Ea devine, din punct de vedere logic, un soi de „posibilitate". Astfel, existența va însemna „posibilitate de a deveni obiect logic".

„Existența" va fi ceea ce poate fi gândit, ceea ce este „obiect" în fața „conștiinței logice". Și așa se ajunge de la „existență", la „obiect logic", și de aici la principiul de bază al logicii care spune că „obiectul nu este altceva decât el", iar de la „obiect" la „concept" ca „existență logică", și mai departe la „judecata existențială", care nu se mai verifică prin confruntarea cu realitatea, ci cu principiile logicii. Astfel e conturată – la cursul de logică din 1927-1928 –, problema existenței, care, „în sine", nu poate deveni niciodată obiect.

Cei care nu știu să aprecieze adevăratele carate ale gândirii filosofice naeionesciene pot vedea prezentarea problemei existenței la un universitar italian, scriitor la mare modă, citind fragmentul „Despre ființă" în rev. „Paradigma" (nr. 10-11-12/1997, p.18). Textul tradus de Ștefania Mincu provine din cartea lui Umberto Eco intitulată Kant și ornitorincul (Milano, Bompiani, 1997). Avertizăm însă cititorul să nu se aștepte să înțeagă prea multe din fragmentul publicat de revista constănțeană, deoarece problema „existenței" pare să-i fi rămas complet străină și lui Umberto Eco. Prin cele scrise în textul atât de pretențios intitulat, universitarul italian dă impresia că s-a limitat doar la utilizarea unui dicționar de filosofie, sau a unei istorii a filosofiei. De aici a citat din belșug (și la-ntâmplare) nume precum Pascal, Gorgias, Aristotel, Parmenide, Pierce, Wolf, Heidegger, Leibniz etc., într-o totală anarhie ideatică și, mai ales, fără să urmărească altceva decât umplerea la repezeală a câtorva pagini, în care, la loc de cinste se află „gargariseala și sperietura" (după memorabila expresie a lui Alexandru Paleologu) de termeni grecești, latinești, franțuzești, nemțești, englezești.

Întorcându-ne la Nae Ionescu ținem să înfățișăm un aspect definitoriu pentru felul cum considera Nae Ionescu că trebuie să ne situăm în fața existenței. Față de existență, față de ceea ce avem înaintea noastră din realitate, poziția conștiinței noastre trebuie să fie pasivă. Pentru că noi, spunea Nae Ionescu, în actul de a judeca nu facem altceva decât să răsfrângem în conștiință un fapt existent și apoi să-l exprimăm. Totul este să ne ferim de confuzia – destul de frecventă –, dintre judecata însăși, „care este și rămâne pentru noi un fapt" și exprimarea judecății (vezi Nae Ionescu, Logica. 1927-1928, în volumul îngrijit de Dora Mezdrea și Marin Diaconu și impropriu intitulat Introducere în logică, Ed. Eminescu, 1997, p. 110).

Există o tendință (decelabilă în curentele de gândire din apusul Europei) de a transforma orice judecată într-o judecată predicativă. Această transformare, remarcă Nae Ionescu, „nu-și găsește fundarea în necesitatea metafizicii" (vezi Nae Ionescu, Metafizica. I. 1928-1929, Ed. Humanitas, 1991, p. 80). Pentru că noi putem să ne situăm nu numai în afara lumii, ci chiar „înăuntrul ei".

Ca să arătăm cum rațiunea este apropiată existenței, putem lăsa existența așa cum este, încercând doar să o „descriem". Este chiar ceea ce se întâmplă cu ajutorul judecăților impersonale. După Nae Ionescu, asemenea judecăți își au importanța lor tocmai pentru că ele „constată existența faptelor". Planul realității nu poate fi mai bine conturat în diferențierea lui de planul logic decât prin simple răsfrângeri de fapte în conștiința reflexivă, cu niște judecăți de genul: Plouă! Ninge!

Logicienii care au încercat transpunerea unor asemenea judecăți de constatare în judecăți formate dintr-un subiect și un predicat, n-au fost români, observă Nae Ionescu. Și nu pentru că în alte limbi europene astfel de constatări se exprimă cu aportul unui pronume impersonal, ci pentru că unor astfel de logicieni le-a lipsit poziția metafizică în fața existenței caracteristică românilor. Lor le-a lipsit, spune Nae Ionescu, supunerea la real, eleatismul gândirii din spiritualitatea răsăritului Europei.

Argumentul existenței în alte limbi a unui pronume impersonal cade de îndată ce gândim mai îndeaproape la semnificația acestui pronume, la ce poate fi în spatele lui. Este o persoană? Este o conjunctură de împrejurări ce are drept urmare fenomenul ploii sau al tunetului? La un examen mai atent, eșecul transformării judecăților impersonale în judecăți predicative apare de la sine. Pentru simplul motiv că se schimbă sensul judecății. Nae Ionescu nu pierde ocazia de a destinde auditoriul cu următoarea remarcă: una este să spui „Trăznește!", și alta este să spui „Te trăznește Dumnezeu!" (v. Nae Ionescu. LOGICA. 1927-1928, Ed. Eminescu, 1997, p. 109).

Dacă stringența unei necesități metafizice nu există, atunci ce face ca totuși să existe tendința transformării judecăților impersonale în judecăți cu un anume subiect?

Nae Ionescu vede aici un tip particular de gândire, asociat cu o anume structură sufletească. Este tipul de gândire căruia nu-i este străină situarea în afara existenței. Prin felul în care conduce analiza judecăților impersonale Nae Ionescu își manifestă, o dată în plus, poziția metafizică de „supunere la real". Pentru filosof, realitatea devine astfel un termen corelativ existenței: „existența se referă la ființarea în planul real", cum am spune noi azi, în coordonate spațio-temporale. La cursul din 1936-1937 subliniase însă că „mai sunt și alte planuri de ființare... Când transcendem existența, găsim ființa... Ființa se prezintă ca un alt tărâm" (p. 251). O altă lume care are și o întemeiere metafizică, nu numai una teologică. În ea se trece prin depășirea timpului, nu prin suspendarea acestuia. Nae Ionescu se distanțează de viziunea kantiană în care timpul (împreună cu spațiul) era formă de intuiție „estetică", în sens de „senzorială". Pentru filosoful trăirist „timpul este semn al vieții". Ceea ce se lămurește din greșala protestanților care au avut pretenția să desființeze tradiția spre a se întoarce la Sfânta Scriptură. „Numai că aceasta nu se mai poate. Sământa pusă în pământ, chiar dacă încolțește greșit, nu mai poate fi adusă la originea ei" (Nae Ionescu, Tratat de metafizică, București, 1999, p.246).

Isabela VASILIU-SCRABA